ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 17, številka 4, december 2013 · ISSN 1408-2969

JEZIKOSLOVJE: EMPIRIZEM ALI RACIONALIZEM

Varja Štrajn

Racionalizem kot temelj gramatične razlage jezika

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Citiranje: Varja Štrajn, »Racionalizem kot temelj gramatične razlage jezika«, *Analiza: časopis za kritično misel* 17, št. 4 (2013): 95–112.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Varja Štrajn
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

RACIONALIZEM KOT TEMELJ GRAMATIČNE RAZLAGE JEZIKA

V zgodovini teorije jezika so teoretiki jezika razvili dva osnovna pristopa analize jezika in stavčnega pomena, ki izhajata iz srednjeveškega spora o univerzalijah in se v novem veku nadaljujeta v razpravah med empiristi in racionalisti. Gre za razprave med zagovorniki psihologizma in njihovimi nasprotniki, racionalisti, ki psihologizma niso zavračali kot povsem napačne doktrine, trdili so le, da psihologistična razlaga jezika ne zadošča pojasnitev resničnega pomena stavkov večnih resnic. Fregejevo vprašanje o resnici matematičnih in logičnih stavkov ni v tem kontekstu torej nič drugega kot poskus razrešitve spora o objektivnosti umevanja realnosti, na prelomu 20. stoletja ne nastopa več kot epistemološko vprašanje, ampak kot vprašanje stavčne logike, ki predstavlja osnovo sodobne filozofije jezika. Racionalistično stališče do teorije jezika sprejema tudi Chomsky, ki postavi temelj racionalističnemu pojmovanju jezika v jezikoslovju, ki jezik razume kot biološko danost, lastno človeku in ne kot napredovanje v razvoju bioloških vrst. Sestavek je predstavitev glavnih argumentov naklonjenih racionalistični interpretaciji jezika.

Ključne besede: teorija jezika, racionalizem, misel, stavek in gramatika.

Vprašanje, od kod izvira jezik in na kakšen način naj ga razlagamo, je ena ključnih tem teorije jezika Noama Chomskega, s katerim se je odločno uprl v prvi polovici 20. stoletja prevladujoči smeri v jezikoslovju, behaviorizmu, ki pri razlagah pomena stavkov izhaja iz preučevanja in razumevanja posameznikovega obnašanja in ravnanja. Chomsky z analizo stavkov naravnega jezika in obravnavanjem gramatik naravnih jezikov pokaže, da pri preučevanju izvora naravnega jezika ne gre za ugotavljanje zunanjih potez jezika (kot so slovnične in fonetične lastnosti), ki so nastale skozi čas in so posledica zgodovinskih in socialnih okoliščin (historičen razvoj jezika), ampak za iskanje tistih bistvenih lastnosti naravnega jezika, ki so skupne vsem naravnim jezikom (gramatikam) in ki imajo izvor v notranjosti človekovega načina mišljenja in razmišljanja ter so posledica tega procesa. Torej, za Chomskega jezik ni posledica kulturnega in

socialnega okolja ali zgodovinskega razvoja jezika; ravno nasprotno, zgodovinski proces razvoja jezika, kulturno in socialno okolje lahko šele nastanejo in se izoblikujejo samo, če lahko že pred tem govorimo o obstoju naravnega jezika. Zgodovinski, socialni ali kulturni procesi ter navade in običaji ne morejo vplivati na nastanek naravnega jezika, lahko pa prispevajo k njegovemu naknadnemu razvoju. S tem argumentom Chomsky zavrne ameriške behavioriste, ki so svoje znanstvene prispevke o naravi in izvoru jezika iskali v opazovanju obnašanj in navad določene eksperimentalne skupine posameznikov. Na podlagi vedenjskih vzorcev in navad ljudi, ki so jih razlagali na osnovi vzročno-posledičnih relacij med jezikom in dejanjem posameznika, spodbujenih z nagrajevanjem, so behavioristi razlagali nastanek in razvoj jezika pri posamezniku.

Prvi behavioristični poskusi so bili narejeni na živalih, kasneje pa so behavioristično metodo opazovanja prenesli tudi na ljudi. Znan je poskus Pavlova, ki je psa naučil, da se začne sliniti vsakič, ko zasliši zvonec, ki je pomenil znak za hrano. Vajo je Pavlov večkrat ponovil in tako psa naučil, da zvonjenje pomeni prihod hrane, kar je imelo za posledico, da se je pes začel sliniti. Pavlov psu kasneje, po nekaj poskusih, ni več dajal hrane, po tem ko je pozvonil z zvoncem, a se je pes kljub temu, zaradi privzgojene navade, začel sliniti. Behavioristi so verjeli, da velja enako tudi za človeka. Tako je na primer učenje in usvajanje jezika pri majhnih otrocih povezano s pogojevanjem. Otrok v prvem letu starosti sliši različne glasove staršev (na primer ljubkovalne izraze matere), ki jih ne razume, a jih začne povezovati z določenimi situacijami (na primer hranjenjem), ki spremljajo govor. Ponavljajoča se stanja začnejo sčasoma vzbujati občutke ugodja. Ob nastopu določene situacije (hranjenja) in govora (ljubkovalnih izrazov), ki ga otrok prepozna in poveže s situacijo, nastopi občutek ugodja. Tako je govor, ki spremlja določeno situacijo, pogoj za občutek ugodja. Sčasoma zadostuje le nastop govora (ljubkovalni izrazi), brez nastopa situacije (hranjenja), za nastop občutka ugodja pri otroku. S ponavljanjem situacij in vzpodbujanjem začne otrok usvajati govor in razvijati govorne sposobnosti. Torej, z vzpodbujanjem določenega zaželenega načina vedenja lahko tudi pri človeku vzpostavimo določene navade, ki jih sčasoma ponotranji in postanejo del njegovega vedenja oziroma načina govornega izražanja. Zato behavioristi stojijo na stališču, da je potrebno preučevati manifestacije govornega izražanja posameznika in njegove navade, saj je to edini način, ki vodi do spoznanja kognitivnih procesov posameznika in izvora naravnega jezika.

Behaviorizem je s svojimi spoznanji predstavljal dominantno smer v preučevanju človeških kognitivnih procesov, naravnega jezika, njegovega izvora in bistva, človeških navad in običajev, na podlagi katerih so behavioristi razlagali svoja eksperimentalna opazovanja in dognanja. Ob koncu petdesetih let 20. stoletja je Noam Chomsky z izdajo svoje prve odmevne knjige, naslovljene *Syntactic Structures* (ki je izšla leta 1957), spremenil tok razmišljanj o kognitivnih procesih, izvoru jezika in spoznanja v znanosti in humanistiki. Od šestdesetih let naprej behaviorizem z eksperimentalno metodo opazovanja izgubi verodostojnost. Raziskovanje kognitivnih procesov se ne odvija več kot opazovanje in preučevanje zunanjega obnašanja posameznika, ampak preide k

preučevanju samih kognitivnih procesov tam, kjer nastajajo in se odvijajo, torej v posameznikovih možganih. Kot praktičen dokaz za svoje trditve, Chomsky navaja izsledke raziskave *Laure Pettito* [1], ki se ukvarja s preučevanjem gluhonemih otrok in njihovega procesa usvajanja jezika. V svojih raziskavah Pettito odkriva podobnost med gluhonemimi otroci in njihovimi vrstniki, ki nimajo slušne okvare in se lahko brez težav izražajo v materinem jeziku. Raziskave so pokazale, da kljub slušni okvari tudi gluhonemi otroci razvijejo svoj jezik izražanja s paralelnimi lastnostmi pogovornega jezika. Če bi bilo resnično dejstvo, da je naravni jezik mogoče preučevati le empirično z opazovanjem vedenjskih vzorcev posameznikov in da je nastanek in razvoj naravnega jezika odvisen izključno od zunanjega okolja ter da se ga lahko otrok nauči le na podlagi izkustev in v interakciji z zunanjim okoljem, potem gluhonemi otroci ne bi zmogli razviti jezikovnih sposobnosti in jezika gluhonemih za medsebojno komuniciranje. Nastanek in razvoj znakovnega jezika pri gluhonemih otrocih nedvomno postavi pod vprašaj behavioristične razlage, ki izvor naravnega jezika iščejo v kulturnozgodovinskih razlagah nastanka jezika in socialnih interakcijah z okolico. Naravni jezik torej ni empirična danost, ampak je njegov izvor v celoti neodvisen od materialne stvarnosti, socialnokulturne okoliščine pa lahko le prispevajo k njegovemu naknadnemu razvoju. Enako trdi tudi Wittgenstein o filozofiji in filozofskih problemih, povezanih z naravnim jezikom: »Iz naše razprave bom izključil vprašanja, na katere odgovarja izkustvo. Filozofskih problemov ne rešuje izkustvo, saj v filozofiji ne govorimo o dejstvih, ampak o stvareh, za katera so dejstva koristna. Filozofska težava nastane skozi pogled v sistem pravil in z ugotovitvijo, da mu stvari ne ustrezajo. To je tako, kot da bi se približevali in se oddaljevali od drevesnega štora in ob tem videli različne stvari. Približamo se, si zapomnimo pravila in pri tem občutimo zadovoljstvo, nato se oddaljimo in postanemo nezadovoljni«[1] (Ambrose, 2001: 3). Torej naravni jezik (v Wittgensteinovem primeru je to filozofski govor oziroma filozofski način izražanja) je tako za Chomskega kot za Wittgensteina neodvisen od čutno-zaznavne stvarnosti in vsakršnega fizikalizma, ki je značilen za teorije psihologizma, še posebej behaviorizem (kot eno izmed dominantnih teorij v psihologiji), ki naravni jezik in njegov izvor povezuje z materialističnim dojemanjem in spoznavanjem sveta. Zato ne filozofije ne naravnega jezika ni mogoče razlagati ali razumeti empirično, kar počno behavioristi, ko v svojih teorijah izhajajo iz psihologije kot temeljne znanosti. Na epistemološka vprašanja o izvoru in načinu spoznanja odgovarja behaviorizem afirmativno in priznava le čutilom dostopna dejstva. Spoznanje je za behavioriste empirično, dostopno izključno na način opazovanja materialne stvarnosti (sveta), ravno nasprotno kot za Wittgensteina in Chomskega. Epistemološka vprašanja, povezana s spoznavnimi procesi, postanejo stvar psihologije, ki preko raziskav mišljenja in drugih kognitivnih procesov postane, pa čeprav le za kratko obdobje, temelj vsem ostalim znanostim, dognanja psihologov o kognitivnih procesih pa osnova za

[1] V izvirniku: »I am going to exclude from our discussion questions which are answered by experience. Philosophical problems are not solved by experience, for what we talk about in philosophy are not facts but things for which facts are useful. Philosophical trouble arises through seeing a system of rules and seeing that things do not fit it It is like advancing and retreating from a tree stump and seeing different things. We go nearer, remember the rules, and feel satisfied, then retreat and feel dissatisfied«.

kakršnokoli resno dodatno znanstveno raziskovanje. Psihološka znanost postane znanost vseh znanosti, čemur se Chomsky ostro upre, saj meni, da behavioristično spoznanje, ki temelji na čutnem spoznanju, ravno zgreši bistvo jezika, ki ga ni več mogoče razlagati izolirano od *»zakonov narave, ki vladajo človeškemu mišljenju«* [1]. Šele ko bomo razumeli in poznali zakone mišljenja, bomo lahko razumeli naravni jezik in njegove zakonitosti. To pomeni, da je naravni jezik potrebno preučevati neodvisno od zunanje stvarnosti in v navezavi na kognitivne procese, ki potekajo v človeških možganih.

Neodvisnost naravnega jezika od zunanjega sveta pomeni zavrnitev behaviorizma in vseh teorij v psihologiji, ki naravni jezik razlagajo izhajajoč iz empiričnih dokazov in se nanašajo na materialno stvarnost. Zakonitosti naravnih jezikov niso tako nič drugega kot zakonitosti univerzalne gramatike, ki je skupna vsem naravnim jezikom in tvori predpostavko za kakršnokoli možno udejanjanje naravnega jezika sploh.

Zavrnitev možnosti zunanje predmetnosti s strani Chomskega kaže na povezanost in odvisnost naravnega jezika od empiričnega dojemanja stvarnosti. Vsekakor ta zavrnitev pritrjuje racionalistični utemeljitvi naravnega jezika in njegovi gramatični razlagi (temelječi na racionalizmu) ter nasprotuje vsakršnemu psihologizmu, ki naravni jezik reducira na fizikalistična dogajanja stvarnosti in materialistično dojemanje sveta, a zavrača Fregejevo opredelitev racionalizma kot objektivnega spoznanja apriornega umevanja realnosti in se nagiba k »naravni« razlagi naravnega jezika, ki išče izvor naravnega jezika v genetskem zapisu človeka.

Opredelitev racionalizma Noama Chomskega se močno razlikuje od teoretske utemeljitve racionalizma pri Fregeju, ki predpostavlja obstoj predmetnosti kot transcendentnih entitet Chomsky, za razliko od Fregeja, zavrača kakršnokoli predmetnost sploh, naj si bo empirična ali transcendentna, in izhaja iz razlage jezika kot biološke danosti človeka.

Besedilo prikaže Fregejevo razumevanje racionalizma v primerjavi s teoretičnimi postavkami o racionalizmu Noama Chomskega. Ob upoštevanju raznolikosti nasprotujočih si stališč in ob racionalističnih predpostavkah Fregejeve filozofije preverja možnosti racionalizma kot osnove teorije jezika Noama Chomskega.

Izvor jezika

Vprašanja, povezana s pojavom in razvojem jezika ter njegovimi začetki, niso le vprašanja jezikoslovja, temveč so tudi temeljna filozofska vprašanja sodobne filozofije jezika. Ta vprašanja obravnava že grška filozofija od svojega začetka dalje, še posebej pa Platonovi dialogi, kot so: *Kratil, Parmenid, Teajtet in Sedmo pismo.* Že stare Grke je zanimalo, od kod izvira jezik, kako deluje, kakšna je njegova narava in pomen ter kako ga lahko preučujemo. Če so si *predsokratiki* postavljali vprašanja jezika (med katere lahko prištevamo tako ontološka vprašanja (odnos jezika do sveta) kot tudi epistemološka vprašanja (relacija med jezikom in spoznanjem) implicitno, jih je Platon prvi obravnaval eksplicitno.

Zaradi njegovih razmišljanj, osredotočenih predvsem na vprašanje o naravi jezika in njegovem izvoru kot tudi o sami gramatiki jezika, ga lahko upravičeno štejemo za začetnika filozofije jezika (Grgič, 2007: 48—55).

Veliko pozornosti so jeziku namenili tudi srednjeveški filozofi v okviru preučevanja logike in spora o univerzalijah, ki še vedno ni razrešen. Jabolko spora med realisti in nominalisti o obstoju bistva – ali bistvo lahko biva ločeno od stvari ali ne – se konča tako, da obe strani ostaneta vsaka na svojem bregu in razumeta resnico na sebi lasten način. Realisti, ki nadaljujejo tradicijo platonizma, zagovarjajo tezo, da *obče* biva ločeno od posameznih stvari in ga lahko spoznamo le z razumom, ne pa v odnosu s posameznimi stvarmi, ker nam čutila in izkustvo ne morejo zagotoviti vpogleda v njihovo bistvo. Nominalisti pa zagovarjajo nasprotno stališče in trdijo, da so bistva *(univerzalije)* le imena oziroma abstrakcije človeškega uma, k ne morejo bivati ločeno od posameznih stvari v svetu. Torej bivajo le posamezne stvari, ne pa univerzalije in šele v odnosu s stvarmi lahko tudi spoznamo njihove bistvo.

Nerazrešen spor se v novem veku razplete v dokončno ločitev filozofije na dva pola: na empirizem (ali anglosaško filozofijo) in na racionalizem (ali kontinentalno filozofijo). Ker tako racionalisti kot empiristi razumejo pomen bistva substance različno, se tudi njihova stališča o jeziku razlikujejo med seboj. Racionalisti sicer priznavajo čutnim zaznavam določen pomen, ki bistveno prispeva k samem spoznanju stvari in njenemu bistvu, vendar pa kljub temu ne omogočajo spoznanja in znanja oziroma niso nujen pogoj zanju. Zaradi spreminjajoče se narave čutnih zaznav nam čutila posredujejo le nejasne predstave o stvareh, zato na vprašanje univerzalij ni mogoče odgovoriti z gotovostjo, ampak z odgovori, ki nosijo v sebi več ali manj dvoma in ki se prav lahko izkažejo tudi za neresnične. Po prepričanju racionalistov je samo človeški razum sposoben odpraviti vsak dvom o gotovosti mišljenega predmeta. Resnično je lahko le tisto, o čemer absolutno ni mogoče dvomiti in kar lahko doumemo jasno in razločno. Zato je lahko resnična le *jasna misel* o samem bistvu stvari (substanci), medtem ko nerazločne in negotove misli, ki imajo svoj izvor v čutnem zaznavanju, ne morejo biti podlaga resničnemu spoznanju. Merilo resničnega spoznanja, ki je edino lahko podlaga znanju, je torej *razvidnost* same *misli*, ne pa čutnih zaznav. Kriterij resnice zato ne smemo iskati v zunanji stvarnosti, ampak v svojem razumu oziroma v razvidnosti in jasnosti lastnih misli, do katerih nas vodi um.

Izvor jezika po mnenju racionalistov torej ne smemo iskati v stvarnosti zunaj nas oziroma v stvareh, ampak v nas samih – natančneje, v jasnosti naših misli, ki jih doumemo s pomočjo človeškega razuma, in ne v čutnem zaznavanju stvari, kar je izhodiščno prepričanje empiristov.

Starogrška dilema o tem, ali bivajo le posamezne stvari *(rode ti)* ali pa bivajo tudi čisti pojmi (*tò tí ên eînai*) oziroma trajno bistvo stvari – torej ali biva prva substanca ali biva druga substanca, ki je sicer za nas druga, a je po biti prva – se v sholastiki nadaljuje s sporom o univerzalijah – torej z vprašanjem o tem, ali bivajo imena ali posamezne stvari – in se v novem veku kaže kot spor med

empiristi in racionalisti o vprašanju, katero spoznanje je resnično: ali tisto, ki izvira iz čutil, ali ono, ki nam ga posreduje človeški razum (Vorländer, 1977: 125).

V 18. stoletju epistemološki spor med racionalisti in empiristi poskuša razrešiti Kant s kritiko moči razuma in čutnih zaznav, torej s preverjanjem osnovnih sposobnosti čutnih zaznav in mišljenja. Za razliko od empiristov in racionalistov se Kant ne sprašuje o izvoru resničnega spoznanja, ampak zastavi epistemološko problematiko antropološko, upoštevajoč človeško zmožnost spoznavanja. Merilo ni več zunanja stvarnost, ampak posameznikova zmožnost razumevanja in spoznanja stvari v svetu, kot se mu kažejo. Česar posameznik ne more spoznati razumno, tega ni, oziroma, če je, je njegovi misli nedostopno, ker presega meje njegovega razuma. S tem, ko opredeli ločnico med razumom in umom, ki ostaja spoznanju nedostopen ter ob upoštevanju čutnega spoznanja, Kant vsaj začasno razreši temeljno filozofsko vprašanje, ki od začetkov filozofskega razmišljanja določa temeljne razlike v razumevanju sveta in človeškega duha.

Tako se filozofija do Kanta (skupaj s Kantom) – ne glede na to, ali je osredotočena zdaj na ontološka vprašanja, drugič zopet na epistemološka – neposredno nanaša na vprašanja, povezana z jezikom. Temeljno ontološko vprašanje o obstoju biti in njenem bistvu je hkrati tudi temeljno epistemološko vprašanje o izvoru in moči spoznanja. Na nobeno izmed njiju ni mogoče odgovoriti brez razmisleka o jeziku, njegovi naravi in izvoru. Jezik je tisti medij, v katerem se misel izraža in zato predstavlja ne le orodje za posredovanje ontoloških in epistemoloških filozofskih teorij, ampak sočasno postavlja mejo možnega spoznanja in umevanja sploh.

Po Kantu, konec 18. stoletja, pod vplivom nastanka in razvoja psihologije ponovno prevlada stališče vrnitve k empirističnim načelom in k induktivni metodi znanstvenega preučevanja stvarnosti in človeka. Zato Kantova filozofija predstavlja mejnik, po katerem filozofija nerazrešena filozofska vprašanja in dileme ponovno obravnava, sicer drugače kakor do Kanta, vendar z enakim ciljem: razumeti svet in človeka v njem. V drugi polovici 18. stoletja smo tako lahko priča po eni strani nastanku in razvoju psiholoških znanosti in vrnitvi k empirističnim načelom – tudi na področju filozofije (pozitivizem) – po drugi strani pa težnji v smeri racionalizma, še posebej na področju razvoja logike, strukturalizma (jezikoslovje) in fenomenologije.

V 20. stoletju smo lahko priča ponovnemu razcepu filozofije med racionalizmom (fenomenologija, filozofija jezika, logika) in empirizmom (pozitivizem, behaviorizem), kar samo dokazuje dejstvo, da ostajajo temeljna filozofska vprašanja še vedno odprta in nerazrešena, tako kot ostaja nerazrešen tudi spor o univerzalijah.

Če se bistvena problematika Platonove filozofije izkazuje kot iskanje ontološke resnice oziroma kot spoznanje biti in bistva, se za časa empirizma in racionalizma kaže kot epistemološko določena (kaj je resnično spoznanje in od kod izvira); v sodobni filozofiji s konca 19. in prve polovice 20. stoletja pa se ta ista dilema izrazi kot problematika filozofije jezika – torej kakšna je narava,

pomen in izvor jezika. V skladu s filozofsko tradicijo je mogoče podati dva različna odgovora – to je, ali v skladu s tradicijama empirizma in behaviorizma ali pa v skladu z racionalizmom.

Osredotočimo se na različne jezikovne strukture (gramatike)[2] in predstavimo glavne argumente za racionalizem Fregeja in Chomskega, ki v svojih delih dajeta temelj racionalistične utemeljitve jezika v sodobnih filozofskih raziskavah jezika.

Fregejeva zavrnitev psihologizma

Pri Fregeju ima racionalizem svoj začetek v iskanju idealnega bistva matematičnih pojmov (na primer v ponovni opredelitvi pojma števila kot pojma o pojmu) in v težnji po osnovanju matematike na objektivnih temeljih, neodvisnih od stvarnosti, ter v kritični presoji tedanjih teorij logike, ki so imele svoj izvor v empirizmu in neokantovskih teorijah transcendentalne zavesti, ki razlagajo mišljenje s pomočjo splošnih zakonitosti duševnih stanj.

Racionalizem pri Fregeju se predvsem nanaša na:

1. idealno utemeljitev matematike in matematičnih pojmov,
2. logicizem (redukcija matematike na logiko),
3. teorijo pomena, ki jo razvije na osnovi svojih matematičnih in logičnih teorij.

Fregejev racionalizem torej pomeni kritiko in odklon od empirizma in psihologizma, ki ga je mogoče razumeti šele na osnovi poznavanja in razumevanja njegovih matematičnih in logičnih nazorov, s katerimi želi predvsem zagotoviti idealno objektivnost matematične znanosti. Ta je mogoča le, če je matematika povsem neodvisna od stvarnosti, torej če je idealna.

Mnenje Fregejevih sodobnikov je bilo povsem drugačno. Zagovarjali so empiristične in neokantovske razlage matematike, logike in spoznanja, ki so matematiko, logiko in spoznanje razlagale s predstavami. Spoznavanje je posledica čutnih zaznav in naše interakcije z okoljem. Takšne razlage Frege zavrača, ker ne zagotavljajo matematične objektivnosti. Če naj bo matematika znanost in če naj bo objektivna, mora biti neodvisna od stvarnosti (čutno zaznavnega sveta) in od posameznikovega subjektivnega mišljenja. Če je matematika znanost, mora temeljiti izključno na razumu.

Zagovorniki teorije psihologizma, ki mišljenje reducirajo na psihološke predstave, katerih vzrok je v čutilih, razlikujejo med subjektivnimi in objektivnimi predstavami. Za primer subjektivne predstave bi lahko navedli primer dveh oseb, ki pomočita roko v mlačno vodo. Prvi bo trdil, da je voda mlačna, drugi pa da je mrzla. Ker gre za subjektivne občutke, ni mogoče oporekati ne enemu ne drugemu, saj imata oba prav, ker trdita to, kar občutita. Za primer objektivne predstave vzemimo trditev osebe A, ki trdi, da voda zavre že

[2] Pri omenjenih avtorjih (Fregeju, Wittgensteinu in Chomskem) gre za različna razumevanja jezika in zato tudi za drugačne opredelitve gramatike oziroma jezikovne strukture: pri Fregeju gre za idealno strukturo jezika, pri Wittgensteinu za logično, pri Chomskem pa gre za strukturo, ki je človeku prirojena in notranja ter ga s tem bistveno opredeljuje.

pri 99 stopinjah Celzija in trditev osebe B, ki pravi, da voda zavre šele pri 100 stopinjah Celzija. Edini način, da ugotovimo resnico je, da naredimo preizkus in vidimo pri koliko stopinjah bo voda zavrela. Vrelišče vode ni odvisno od subjektivnih predstav ljudi, ampak od fizikalnega zakona, ki je apriori nujno resničen in zato vedno veljaven in objektiven. Iz navedenih primerov sledi, da so lahko predstave tako subjektivne kot objektivne (na primer: naravni zakoni) kot tudi, da je njihovo veljavnost mogoče preveriti induktivno s poskusi ter da delujejo po zakonu kavzalnosti.

Frege je bil, za razliko od sodobnikov, do tovrstnih stališč kritičen in jih je zavračal, saj je bil prepričan, da kriterija objektivnosti ni mogoče pojasnjevati na način predstav v odvisnosti od stvarnosti in relativne čutnosti v naših zaznavah. Matematika in logika sta lahko objektivni znanosti samo, če sta povsem neodvisni od stvarnosti (empirije), človeških predstav (psihologije) in absolutno resnični, torej idealni. To pomeni, da ju je potrebno deduktivno izpeljati iz logičnih aksiomov. Da bi to lahko storil, je moral Frege poiskati skupno točko med matematiko in logiko, ki jo je našel v matematični funkciji in stavčni logiki. Osnovna enota v Fregejevi logiki ni več termin kot pri Aristotelu, ampak *povedni stavek* [Satz], ki je sestavljen iz *argumenta* (stavčni subjekt) in *predikata* ali *stavčne funkcije*. V stavčno funkcijo (na primer, »*x je filozof*«) lahko postavimo katerokoli spremenljivko na mesto argumenta oziroma subjekta (na primer: *Platon, Sokrat, Kant, Jože* itn.). Šele, ko je mesto argumenta zapolnjeno, postane stavčna funkcija stavek, ki je lahko ali resničen (R) ali neresničen (N) glede na to, ali se ujema s stanjem stvari ali ne. Tako bi bil na primer stavek »*Immanuel Kant je filozof*« resničen (R), ker se ujema z dejstvom, da je Kant filozof, medtem ko bi bil stavek »*Jože Mencinger je filozof*« neresničen (N), ker Jože Mencinger ni filozof, ampak ekonomist in pravnik.

Na osnovi načel, ki veljajo za logiko in matematiko (objektivnost in neodvisnost od predstav), Frege razvije teorijo pomena, ki je osnova sodobne filozofije jezika. Osnovna enota teorije pomena je prav tako stavek, katerega bistvena značilnost je bipolarnost: če se stavek ujema s stvarnostjo, potem je resničen (R), v kolikor pa se ne ujema, je neresničen (N). V tej točki Fregejevega razmišljanja se odnosi mišljenja in stvarnosti zapletejo. Frege poskuša pokazati, da so stavki jezika hkrati neodvisni od stvarnosti, če naj bodo resnični, a vendar v odnosu z njo, če naj govorijo o svetu.

Frege razlikuje med *pomenom stavka* in njegovim *smislom* [Sinn] zato, da bi zagotovil idealno resničnost pomena (smisla, *Sinn)* stavka, pri tem pa ohranil vpetost jezika v svet. Stavek se mora preko argumenta nanašati na svoj predmet v svetu oziroma biti v odnosu (relaciji) z njim zato, da izraža stavčni pomen [*Bedeutung*]. Če bi bil stavek (jezik) vezan le na stvarnost in na predmete v njej, potem bi izražal relativne resnice glede na predstave ljudi. Ker pa je Frege želel, da stavki izražajo resnico, ne pa mnenja, mora biti stavek (jezik) v odnosu z logiko oziroma z idealnim svetom objektivnih resnic, ki jih izraža misel *[Gedanke]*. Le-ta zagotavlja resničnost stavkov in naravnega jezika sploh. Tako lahko jezik izraža objektivno resnico le, v kolikor je osnovan idealno, prek misli, skozi katero se iz raža. Stavki naravnega jezika dobijo svoj pomen šele posredno,

v navezavi na mi sel, na katero se neposredno navezujejo.

Če bi stavke naravnega jezika [*Sätze*] obravnavali le kot predstave oziroma le kot logično zvezo predstav, medsebojno povezanih s kopulo »je« (te pa so za Fregeja vedno subjektivne),[3] bi zapadli v psihologizem in empirizem, enako kot v matematiki in logiki. Zato je neodvisnost stavkov nujna za njihovo resničnost in objektivnost. Resnica zato ni razmerje med stvarnostjo in mišljenjem. Resnica ni funkcija (lastnost) stvarnosti, temveč je to misel, ki daje stvarnosti pomensko vrednost.

Tu je lepo opredeljeno, kaj je za Fregeja primarnega pomena in za kaj mu v resnici gre. Frege poskuša predvsem odgovoriti na tradicionalno filozofsko vprašanje, ki se v antiki postavlja kot ontološko vprašanje (Kaj je resnica?), v novem veku pa kot epistemološko vprašanje (Kako jo lahko spoznam?). V svojem odgovoru Frege sledi Platonu, srednjeveškim realistom in novoveškim racionalistom, za katere je resnica neodvisna od stvarnosti in predstav, vedno veljavna, nečutna, nenazorna, nezaznavna in objektivna. Za razliko od Platona, srednjeveških realistov in novoveških racionalistov Frege resnice ne opredeljuje ne ontološko ne epistemološko, ampak jo določi povsem na novo kot teorijo pomena. Temeljna filozofska vprašanja tako postanejo predmet raziskovanja filozofije jezika, ki se ne osredotoča več ne na stvarnost ne na svet idej, ampak na medij, ki nam spoznavanje šele omogoča, to je na jezik sam.

Racionalnost gramatike se pri Fregeju ne kaže kot slovnična analiza stavkov, kjer s slovnično analizo določimo stavčne elemente (osebek, povedek, predmet in prislovno določilo), ampak gre za analizo stavka kot stavčne funkcije, pomen katere postane razumljiv šele posredno skozi analizo forme misli. Zato gramatika pri Fregeju ni le racionalno opredeljena, ampak je določena tudi formalno-ontološko; predstavlja tisti temelj, brez katerega pomen stavka ni mogoč – ne semantično, ne slovnično. Razumevanje pomena stavkov naravnega jezika je mogoč šele posredno preko misli in njene forme oziroma gramatike. Zato racionalizem v Fregejevi filozofiji predstavlja temelj za gramatično razlago jezika.

Zavrnitev psihologizma pri Chomskem

Nemara je najbolj izrazit kritik in nasprotnik vseh »-izmov« Noam Chomsky, ki je v 50. letih prejšnjega stoletja ostro nastopil proti behavioristićnim stališčem B.

[3] Frege zavrača ustaljeno obravnavo povednega stavka kot enakopravne zveze med subjektom in predikatom s pomočjo glagola biti (kopule) in ga nadomesti s pojmovanjem stavka [Satz] kot funkcije, v katerem loči predmet (argument) od pojma (predikat), ki med seboj nista zamenljiva, saj pojem (predikat) ne more stati na mestu predmeta (argumenta). Na ta način Frege vzpostavi stavčno hierarhijo, v kateri predmet (argument) vedno pripada pojmu (predikatu), medtem ko pojem (predikat) ne morem pripadati predmetu (argumentu). Na primer, v stavku »Mars je planet« predmet (argument) Mars pripada pojmu (predikatu) planeta in ne obratno. Ker argument in predikat nista v enakovredni relaciji, nista izmenljiva, ampak sta povsem različni entiteti, ki ne potrebujeta medsebojne povezave glagola biti. Še več, takšna povezava je celo zavajajoča, saj nas zmotno prepriča v enakovrednost obeh izrazov. Znotraj funkcijskega pojmovanja stavka glagol biti (kopula) postane del predikata (pojma). Tako nastala delitev funkcije na argument (predmet) in predikat (pojem), ki se med seboj razlikujeta in sta v podrejenem oziroma nadrejenem odnosu, ne pa ekvivalentnem, zagotavlja neodvisnost obeh entitet. Frege na ta način zavrne psihologistično razumevanje stavka kot enakopravne zveza med subjektom in predikatom, ki hkrati tudi ne more predstavljati temelja subjektivnim predstavam posameznikov, kot so to menili psihologisti.

F. Skinnerja (enega glavnih predstavnikov in zagovornikov radikalnega behaviorizma v Ameriki), ki je leta 1957 objavil pomembno delo na področju behavioristični raziskav nastanka govora (oziroma naravnega jezika) z naslovom *Verbal Behavior,* ki razume in razlaga pomen naravnega jezika kot funkcijo okolja, preteklega obnašanja (navade) in genetske zgodovine. Posameznik se naravnega jezika nauči iz okolja, preko vedenjskih vzorcev drugih ljudi v okolici, ki učinkujejo na obnašanje in govor posameznika. Skinner se zato v svojih raziskavah naravnega jezika osredotoči na uporabo govora v določenih okoliščinah, ki proizvedejo raznolike govorne reakcije pri posamezniku. Na primer, če posameznik zaprosi za kozarec vode, je odziv okolice drugačen, kot če določeno tekočino označi za vodo itn.

Skinner in ostali behavioristi v prvi polovici 20. stoletja nastopijo proti introspekciji ali samoopazovanju, ki je ob koncu 19. stoletja veljala za glavno metodo eksperimentalne psihologije, s pomočjo katere je Wundt, oče moderne psihologije, preučeval posameznikove kognitivne procese in notranja občutja. Ker so lahko občutki pri različnih posameznikih različni, samoopazovanje, kot znanstvena metoda, vodi do različnih, subjektivnih rezultatov, ki ne morejo biti podlaga znanstvenih spoznanj. Po mnenju Skinnerja in drugih behavioristov je objektivno preverljivo le tisto, kar je dostopno vsem in ne le posamezniku. Zato samoopazovanje ne more veljati za objektivno znanstveno metodo, ki bi znanstvenike vodila k objektivnim rezultatom v znanosti. Ravno nasprotno, uporaba introspekcije vodi k subjektivnim spoznanjem, ki so relativna in spremenljiva ter zato ne morejo obveljati kot znanstven dokaz v znanosti. Po mnenju Skinnerja in behavioristov zato ni mogoče preučevati kognitivnih procesov posameznika, saj so ti dostopni le posamezniku, ampak je potrebno znanstveno spoznanje osnovati na objektivnem spoznanju, torej delovanju in obnašanju posameznika v interakciji z okolico, saj je leto navzven preverljivo in dokazljivo.

Tako začnejo behavioristi tudi jezik in njegov pomen preučevati v funkcijski odvisnosti z okoljem. Posameznikov govor ima zato pomen le, če je izražen v navzven preverljivih dejanjih. Kar ni udejanjeno, ni preverljivo in torej ne obstaja (za razliko od neizraženih misli posameznika, ki so stvar introspekcije). Zato je za behavioriste introspekcija nekaj, kar ostaja onkraj znanstvenega spoznanja, saj je navzven ni mogoče preveriti. Opazovati in dokazati je mogoče le posameznikova dejanja, zato je predmet preučevanja behavioristov posameznikovo obnašanje. Posameznika razumejo kot *»črno škatlo«,* ki je navznoter prazna, njena vsebina pa je odvisna od njene zunanjosti. Posameznika lahko razumemo le skozi njegova dejanja (govorna dejanja ali obnašanje) v interakciji z okoljem, ki je predmet behaviorističnega eksperimenta. Razumevanje pomena jezika je zato za behavioriste mogoče le kot govorno dejanje [*verbal behavior*]. Mišljenje je mogoče zapopasti le kot udejanjeno govorjenje, oziroma še drugače, misli behavioristi razumejo kot govorno dejanja posameznika in zato mišljenje posameznika preučujejo preko govornih dejanj. Govorjenje se kaže kot dejanje ali obnašanje, mišljenje pa kot udejanjanje govora.

Noam Chomsky zavrača behavioristično metodologijo, ki naravni jezik pojasnjuje fizikalistično. Chomsky v delu z naslovom *Syntactic Structures* dokaže neodvisnost naravnega jezika od materialne stvarnosti. Slovnično pravilna analiza stavka *»Colorless green ideas sleep furiously«* pokaže, da je mogoče tvoriti slovnično pravilen stavek, ki je brez pomena, čeprav je slovnično pravilen. Če je naravni jezik (oziroma natančneje struktura naravnega jezika) neodvisen od materialne stvarnosti, potem ga ne smemo pojasnjevati v funkcijski odvisnosti od nje. Naravni jezik je zato potrebno preučevati neodvisno od okolja, delovanja in navad posameznika. Torej potrebno ga je obravnavati v njegovi rabi, kot jo kaže gramatika jezika. Stavčna struktura postane predmet preučevanja univerzalne gramatike, težišče preučevanja v jezikoslovju pa se zopet prevesi k introspekciji kot metodi, ki jezik obravnava v sklopu kognicije, ne pa govornega delovanja.

Razlikovanje med behavioristično obravnavo naravnega jezika in nazori Noama Chomskega lahko tudi pojasnimo z razlikovanjem med jezikovno zmogljivostjo posameznika ali izvedbo *[performance]* in njegovo jezikovno zmožnostjo [*competence*], oziroma med Z-jezikom ali *\externalized language}* in N-jezikom [in*ternalized language]*, ki predvidevata ločitev med dejansko uporabo jezika v določenih okoliščinah in med posameznikovim znanjem o naravnem jeziku. Če se Z-jezik nanaša na rabo naravnega jezika znotraj konteksta, ki nastopi v določeni situaciji, ob upoštevanju namer udeležencev in drugih dejavnikov, N-jezik upošteva le uporabo gramatike *[syntax]* naravnega jezika v mislih (razumu). To pomeni, da je jezikovna zmožnost posameznika neodvisna od okolja in posameznih situacij ter drugih dejavnikov in predstavlja posameznikovo znanje naravnega jezika v njegovi abstrakciji. Po mnenju Chomskega lingvistika (jezikoslovje) pomeni pravzaprav proučevanje N-jezika oziroma gramatike, ki obravnava le abstrahirano govorčevo znanje jezika, ne pa njegovo tvorbo stavkov naravnega jezika. Zgodovina jezikoslovja je zato prikaz premika pristopa Z-jezika k pristopu N-jezika.

Obravnava naravnega jezika pri Chomskem pomeni odvrnitev od fizikalističnih stališč behavioristov, ki v empiričnih raziskavah razlagajo jezik materialistično in empirično in nadaljujejo tradicijo srednjeveškega nominalizma. Chomsky v jezikoslovju postavi nove temelje, ko preide iz nominalizma in empirizma k racionalizmu, ki naravnega jezika ne obravnava več kot fizično manifestacijo, ampak kot razumski uvid. S tem pa se približa stališču realistov, ki obravnavajo naravni jezik kot realnost, ki biva ločeno od posameznih stvari in ga lahko spoznamo le z *»Razumom«*.

Čeprav se Chomsky postavi na Descartesovo stališče o spoznanju, ki nadaljuje srednjeveško tradicijo realistov, je drugo vprašanje, ali v svojih teorijah sledi kartezijanskemu pojmovanju *»Razuma«*, ki spoznanje razume kot intuitiven uvid v realnost biti, o katerem ni mogoče dvomiti, saj je spoznanje o njem jasno in razločno in zato ni mogoče, da bi se o njem motili. Razumevanje naravnega jezika pri Chomskem sicer resda nasprotuje lingvističnemu in psihološkemu behaviorizmu, ki postavi psihološka, empirična dognanja o spoznavanju (s tem pa tudi psihologijo) za temelj vsem znanostim in ki posledično naravni jezik

obravnava v skladu s temi spoznanji, vendar njegova jezikovna analiza gramatike naravnega jezika ne priznava realnega statusa lingvističnemu spoznanju, saj je to še vedno odvisno od človeškega razuma in njegove prirojene zmožnosti. Nemara gre bolj za abstrakcijo jezikovnih struktur naravnega jezika od jezika samega, s tem pa za iskanje tistih jezikovnih principov, ki so skupni vsem naravnim jezikom in katere lahko tako kot aksiome v logiki spoznamo jasno in razločno, a, za razliko od logičnih aksiomov, v odvisnosti od zmožnosti človeškega razuma, ne pa neodvisno od njega (tako kot to počnejo realisti in racionalisti).

Poleg razlikovanja med jezikovno zmožnostjo in izvedbo jezika, ki ustrezata delitvi naravnega jezika na Z-jezik in N-jezik, razlikuje Chomsky še med površinsko *[surface]* in globinsko *[deep]* strukturo N-jezika. Tako Chomsky jezikovno analizo usmeri predvsem v analizo strukture N-jezika oziroma v analizo površinske strukture in globinske strukture, s pomočjo katere pridemo do principov skupnim vsem gramatikam naravnih jezikov, ki so predmet jezikovne analize univerzalne slovnice.

Površinsko strukturo imajo vsi stavki naravnega jezika, do katere pridemo s slovnično analizo stavka naravnega jezika. Poleg te pa ima vsak stavek naravnega jezika tudi globinsko strukturo, ki je skrita v človeških strukturah mišljenja. S pomočjo ti. pretvorbene gramatike *[transformational grammar}* analiziramo stavke naravnega jezika in razkrijemo po eni strani globinsko strukturo, ki predstavlja pravo strukturo stavka naravnega jezika, po drugi strani pa aplikacija pretvorbene gramatike šele razkrije pravi pomen stavka naravnega jezika. Vzemimo za primer znan Chomskijev stavek *»John is easy to please«* in ga poskušajmo analizirati.

S P Sc

John/ is/ easy to please. (AKTIV)

NP VP Adj.P

Ob uporabi pretvorbene gramatike pa dobimo sledeče:

S P Sc

It / is/ easy to please John. (TRPNIK/PASIV)

NP VP Adj.P

Čeprav je prvi stavek slovnično izražen v aktivu, je njegov pravi pomen v resnici mogoče šele razbrati iz pasiva (»*Lahko je ugoditi Johnu*«). Površinsko strukturo stavka naravnega jezika je torej mogoče razumeti šele skozi aplikacijo pretvorbene gramatike, ki razkrije pravi pomen stavka.

Chomsky, za razliko od behavioristov, pomena stavka ne izenačuje več z zunanjim svetom, ampak ga tako kot Wittgenstein[4] izenači z njegovo rabo in na

[4] V posthumno izdanem filozofskem delu, naslovljenim *Filozofske raziskave*, Wittgenstein obravnava pomen stavka v odvisnosti od njegove rabe, na kar se kasneje sklicuje tudi Chomsky v svoji teoriji jezika. Gre za ti. obdobje poznega Wittgensteina, ko pomen stavka opredeljujejo jezikovne igre in njegova raba, ne pa resničnostna vrednost stavka.

ta način ohrani neodvisnost pomena jezika od stvarnosti. Tako Chomsky zagotovi racionalistični temelj naravnega jezika, saj se ta ne nanaša več na predmet v svetu, ampak postane sam svoj predmet preučevanja. A vendar je med razumevanjem rabe naravnega jezika pri Chomskem in razumevanjem rabe naravnega jezika pri Wittgensteinu razlika: Wittgenstein pomen naravnega jezika pojasnjuje z njegovo rabo v jezikovnih igrah, ki se razlikuje med rabami ene jezikovne igre do druge, Chomsky pa pomena stavka naravnega jezika ne pojasnjuje z jezikovnimi igrami, ampak s slovničnimi pravili določenega naravnega jezika in principi, kot jih določa univerzalna gramatika. Racionalistični temelj naravnega jezika pri Chomskem ne določajo pravila, tako kot pri Wittgensteinu (pri čemer so pravila vezana na različne jezikovne igre v različnih kontekstih), ampak principi, ki so skupni vsem gramatikam naravnih jezikov in so predmet preučevanja univerzalne gramatike, ki preko stavčne analize naravnih jezikov pokaže na temeljne principe vseh naravnih jezikov (na primer, princip strukturne odvisnosti angleškega jezika, ki na primerih trpnika dokazuje pomen trpnika s stavčnim premikom fraz znotraj stavka, ne pa besed v stavku).

Chomskemu gre predvsem za to, da bi razkril globinsko strukturo pomena stavka in da bi s pomočjo univerzalne slovnice in gramatične analize jezika odkril tiste principe, ki tvorijo podlago za vse jezike. Ti principi, ki predstavljajo osnovo univerzalne gramatike, so skupni vsem tako obstoječim kot možnim gramatikam vseh jezikov in so temelj za razumevanje pomena jezika na sploh. Po mnenju Chomskega so ti principi vrojeni in del naše genetske zasnove. V interakciji z okoljem se ti principi »aktivirajo« in omogočijo, da otrok spregovori oziroma, da se mimogrede nauči (pobere) svoj materni jezik

Naravni jezik je za Chomskega nekaj, kar je lastno le človeku in njegovemu razumu, ne pa drugim bitjem. Različni poskusi s šimpanzi potrjujejo to tezo in kljub temu, da so se primati sposobni naučiti določenega števila besed, ne zmorejo neskončne tvorbe stavkov iz omejenega števila besed. Torej pri predpostavki, da jezikovna zmožnost pomeni tvorbo neskončnega števila pomenskih stavkov iz končnega števila znakov, gre za sposobnost, ki jo je zmožen le človeški razum. Živali so zmožne le takšnih in drugačnih simbolnih sistemov, ne pa mišljenja in jezikovnega izražanja.

Če jezika ni mogoče razložiti navzven, torej kot udejanjenje govora, potem ga lahko razlagamo le skoz jezik sam oziroma tako, da izhajamo iz jezika. Pomen stavkov je mogoče razumeti le skozi njihovo jezikovno rabo, neodvisno od konteksta. Zato za Chomskega družba in kultura ne pogojujeta razumevanja jezika in njegovega pomena, saj nista pogoj njegovega nastanka. Velja ravno obratno: jezik je tisti, ki je pogoj in ki ustvarja pogoje za razumevanje in nastanek kulture, družb in stvarnosti sploh. V tem smislu je Chomsky pravzaprav naklonjen filozofiji Wittgensteina, saj Wittgenstein, tako kot Chomsky, pomen jezika razume neodvisno od stvarnosti. Jezik je tako za Chomskega kot Wittgensteina in Fregeja povsem neodvisen od stvarnosti, zato ga je treba preučevati na drugačen način, kot so to počeli nominalisti, empiristi in behavioristi, sicer pademo v psihologizem.

Chomsky, tako kot pred njim Frege in Wittgenstein, zavrača psihologizem, predvsem pa Skinnerjevo behavioristično razlago pomena jezika, ki temelji na načelu vzročnosti. Pomen jezika pri Chomskem je mogoče razumeti le skozi gramatično rabo stavkov jezika, ki temeljijo na vrojenih principih, ki so racionalistični oziroma vrojeni. Pomen jezika je zato lahko le gramatičen in racionalističen, ne pa fizikalističen oziroma materialističen.

O razlikah v racionalističnih izhodiščih v temeljih teorije jezika

»Pogosta izkušnja je, da nekaj povemo in vzamemo nazaj in rečemo: 'Ne, to pa nisem tako mislil.' Poskušal bom to povedati na drugačen način, končno pa bom formuliral, kar sem resnično mislil. Kako naj si to razlagamo? Poskušal sem izraziti določeno misel – karkoli to pomeni. Poskušal sem, ampak jezikovni mehanizem ni popolnoma deloval. Primerjal sem ga z mislijo, ki sem jo imel v mislih. Kakorkoli so takšne izkušnje resnične, lahko vidimo, da misel in jezik nista ista stvar« (Chomsky v [1]).

Razlikovanje med mislijo in jezikom ni prisotno le v teoriji jezika Noama Chomskega, ampak gre za osnovno značilnost Fregejeve teorije pomena in za temeljno hipotezo racionalizma. Racionalistična filozofija sloni na predpostavki obstoja idealnih bistev ali univerzalij, ki jih lahko spoznamo le z razumom oziroma z intuitivnim uvidom v samo bistvo stvari, ki biva neodvisno od našega razuma. Fregejeva teorija pomena je izrazito racionalistična, saj priznava obstoj idealnega sveta oziroma *meta-fizike* ali nad-svetnega (torej vsega, kar se nahaja nad *physi*. oziroma nad naravo), ki se izraža v mislih [*Gedanken*]. Misel, kot idealna form: mišljenja, biva neodvisno od našega razuma, ki je edini način njenega dojemanja Ker ni odvisna od naših spoznavnih procesov, saj se individualna spoznanja me« posamezniki razlikujejo, je ena izmed najbolj temeljnih lastnosti misli ta, da je objektivna in večna. Na kakšen način misel spoznamo, Frege ne pove, a vendar predpostavi povezavo med idealnim svetom misli in razumom, ki se izraža skozi jezik ali natančneje skozi stavčni pomen [*Bedeutung*].

Za Chomskega je povezava med jezikom in mislijo drugačna. Na vprašanje, kaj je misel, Chomsky ne da nobenega odgovora, nedvomno pa zavrača Fregejevo formulacijo misli, ki jo le-ta razume kot idealno bivajoč predmet. Chomsky v teoriji jezika zavrača svet platonističnih idej oziroma idealnih predmetov, ki naj bi bivali neodvisno od našega razuma. To ne pomeni le, da Chomsky zavrne Fregejevo teorijo pomena in smisla stavka, ampak tudi racionalistično razumevanje trdnega spoznanja, ki ga racionalisti razlagajo kot nekakšen intuitivni uvid razuma.

V teoriji jezika Chomsky prav tako zavrne obstoj zunanjih predmetov, ki jih behavioristi izenačujejo s pomenom stavka (gre za izenačevanje med stavkom naravnega jezika in njegovim materialnim predmetom ali referenco). Chomsky se behavioristični stališču upre, saj meni, da je naravni jezik neodvisen od zunanje predmetnosti (kar tudi dokaže v svoji knjigi z naslovom *Syntactic Structures*, ko dokaže neodvisnost sintakse od semantike) in ga zato ne moremo

niti ne smemo izenačevati z njim, sicer pademo v fizikalizem. Torej, Chomsky zavrne obstoj tako zunanjih kot notranjih predmetov. Na prvi pogled je videti, da je naravni jezik za Chomskega mogoč brez obstoja kakršnegakoli predmeta. Ali še drugače, obstoj misli bi bil mogoč kot »obstoj misli o ničemer«, saj misel ne bi imela svojega predmeta in potemtakem ne bi mogla misliti o čemerkoli, razen o niču. Ker pa o niču ni mogoče misliti, saj ne biva, bi to pomenilo, da misli pravzaprav ni, oziroma, da je misel (matematično gledano) prazna množica. Ali kot pravi že Parmenid: *»Eno in isto je, dalje, mišljenje in predmet mišljenja, kajti mišljenja brez bivanja ni, le* v *bivanju samem misel se izraža, ker izven njega nič ni in nič ne bode, k temu ga sili že Moira, da celo je, nepremakljivo. Vse je zato zgolj prazno ime, kar človek je utrdil* v *svojem jeziku, misleč, da dognal je čisto resnico s kakim nastankom, premikom, pa z bitjo in zopet ne-bitjo, s kraja premembo celo in z menjavo blesteče se barve«* (Sovre, 1946: 86).

Že Parmenid zavrne možnost obstoja niča, kar bi v teoriji jezika lahko označili kot zavračanje fizikalističnega razumevanja naravnega jezika. Naravni jezik je možen le, kolikor ima za predmet svoje obravnave bivajoče in v kolikor lahko izraža bit. V kolikor biti ne zmore izraziti, nastopi tišina in govor zamre.

Čeprav Chomsky zanika predmetnost jezika (pa najsi bo to v fizikalističnem smislu ali pa racionalističnem, ko gre za mišljenje biti), se predmetu jezika ne izogne, le razume in obravnava ga na drugačen način. Predmet naravnega jezika ni več razumski ali materialen, ampak jezik sam. Torej predmet naravnega jezika je naravni jezik sam. Ali še drugače, predmet jezika je njegova uporaba naravnega jezika in naloga univerzalne gramatike je, da natančno preuči jezikovno rabo in formulira tiste jezikovne principe, ki so skupni vsem naravnim jezikom in predstavljajo pogoj za nastanek naravnega jezika.

Teorija jezika Noama Chomskega je najprej slovnična analiza gramatik naravnih jezikov, ki nas z uporabo univerzalne slovnice in aplikacijo njenih pravil pripelje do abstrahirane rabe gramatik naravnih jezikov in nazadnje do vrojenih principov, ki so temelj in predpostavka obstoja vseh naravnih jezikov.

Abstrakcija gramatične rabe v teoriji jezika Noama Chomskega je v primerjavi z behavioristično teorijo jezika vsekakor racionalističen odmik od psihologističnega pojmovanja naravnega jezika, a vendar negacija temeljnega racionalističnega principa, ki spoznanje razume kot racionalistični uvid v bistvo biti in ki vidi jezik kot racionalen izraz tega uvida, predstavlja odmik od temeljnih principov racionalistične filozofije, kar kaže na nekonsistentnost znotraj same teorije jezika Chomskega. V nasprotju s Chomskim Frege ostaja zvest racionalističnim predpostavkam, ki jih skozi svojo filozofijo jezika utemelji in na ta način poda trdnejšo osnovo racionalističnim izhodiščem kot tudi racionalizmu samemu, predvsem pa poda temelj racionalistični interpretaciji jezika, pri čemer ostaja zvest osnovnim predpostavkam racionalistične filozofije.

Utemeljitev racionalizma kot temelja gramatične razlage jezika

Nerazrešen spor med nominalisti in realisti oziroma med empiristi (sodobnimi

behavioristi) in racionalisti presega filozofske okvirje in sega tudi na področje slovnične analize jezika in njegovega pomena. Nerazrešen srednjeveški spor o univerzalijah pušča stvari odprte za razpravo in nadaljnje utemeljevanje.

Nedvomno je mogoče reči, da racionalizem predstavlja podlago za razlago pomena naravnega jezika. Če zanemarimo racionalistično interpretacijo jezika, nujno zaidemo v psihologizem. Ker racionalistična razlaga gramatike ne pomeni analize površinske strukture stavka, temveč pomeni globinsko analizo, tako pri Fregeju kot pri Chomskem, odpoved racionalistični interpretaciji jezika pomeni ignoriranje bistva misli, ki se izraža skozi jezik.

RATIONALISM AS THE BASIS OF GRAMMATICAL EXPLANATION OF LANGUAGE

Theorists of language developed in the history of theory of language two basic approaches to the analysis of language and sentential meaning which evolved out of the medieval problem of universals and continued in disputes between empiricists and rationalists in the Modern Times. These were the disputes between the advocates of psychologism and their opponents, the rationalists, who did not oppose psychologism as a completely erroneous doctrine but claimed that the psychologistic explanation of language does not suffice for the explanation of truthful meaning of sentences concerning eternal truths. Frege‘s question regarding the truthfulness of mathematical and logical sentences therefore, in this context, represents an attempt to resolve the dispute concerning the objectivity of understanding of reality which at the turn of the 201h century no longer occurs as on epistemological question but as the question of propositional logic, which presents the basis of contemporary philosophy of language. Chomsky, who provides the basis for rationalistic understanding of language in linguistics, also claims the rationalistic viewpoint and holds language to be a biologically given characteristic of humans and not a progress in the development of biological species. The composition is o presentation of the main arguments dedicated to the rationalistic interpretation of language.

Keywords: theory of language, rationalism, thought, sentence and grammar.

Zahvala

Objavo strokovnega članka je delno sofinancirala Evropska unija, in sicer iz Evropskega socialnega sklada. Sofinanciranje se izvaja v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007–2013, 1. razvojne prioritete Spodbujanje podjetništva in prilagodljivosti; prednostne usmeritve 1. 3: Štipendijske sheme.

Literatura

Ambrose, A. (2001). *Wittgenstein's Lectures, Cambridge, 1932—1935.* New York: Prometheus Books.

Chomsky, N. (1966). *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought.* New York and London: Harper & Row.

Chomsky, N. (1988). *Language and Problems of Knowledge (The Managua Lectures).* Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Chomsky, N. (1975). *Syntactic Structures.* Hague: Mouton Publishers.

Clark, A. (2001). *Mindware: An Introduction to the Philosophy of Cognitive Science.* Oxford: Blackwell Publishers.

Cook, V. J., Newson, M. (1988). *Chomsky's Universal Grammar.* Oxford: Blackwell Publishers.

Frege, G. (2001). *Osnove aritmetike in drugi spisi.* Ljubljana: Krtina.

Frege, G. (1956). »The Thought: A Logical Inquiry«. *Mind*, New Series, let. 65, št. 259, 7/1956, str. 289–311.

Grgič, M. (2007). *Logos, simbol in mit: vprašanja semiotike in filozofije jezika.* Maribor: Litera.

Moravcsik, J. M. E. (1981). »Frege and Chomsky on Thought and Language«. *Midwest studies in philosophy*, 6 (1), 1981, str. 105–124.

Markič, O. (2010). *Kognitivna znanost – filozofska vprašanja.* Maribor: Aristej.

Markič, O., Kordeš, U. (2007) (ur.). »*Kognitivna znanost v Ljubljani – Možnosti za študij in raziskovalno delo«.* Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

McGilvray, J. (ur.) (2005). *The Cambridge Companion to Chomsky.* Cambridge: Cambridge University Press.

Noonan, H. (1984). »Fregean Thoughts«. *The Philosophical Quarterly*, let. 34., št. 136, 7/1984, str. 205–224.

Notturno, M. A. (1985). *Objectivity, Rationality and the Third Realm: Justification and the Grounds of Psychologism.* Dordrecht: Martinus Nijhoff

Publishers.

Sovre, A. (1946). *Predsokratiki.* Ljubljana: Slovenska matica.

Ule, A. (1982). *Osnovna filozofska vprašanja sodobne logike*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Vorländer, K. (1977). *Zgodovina filozofije I*, Ljubljana: Slovenska matica.

http://web.mit.edu/newsoffice/1992/chomsky-0401.html
http://www.iwm.at/publ-ivc/jc-15–02.pdf